

Lži, polopravdy a pravdy v lidské komunikaci (Zbyněk Vybíral)

Analýza *sociálního* jevu, jakým je *lhaní* (nebo také jevu *psychického*, lže-li člověk sám sobě), je abstrakcí na základě hodnocení, porovnávání a interpretování a představuje *subjektivní výklad* části reality.

Záměr vyjádřit či nevyjádřit se pravdivě, skrýt či neskrýt nepravdu souvisí s představami člověka o morálce, o ospravedlnitelných způsobech použitelných na cestě člověka k úspěchu či k zisku, ale také o tom, co je a co není vhodné pro druhou osobu, s níž právě komunikují.

Pozornost je zaměřená na vědomé i nevědomé úmysly lhát, na formy a úspěšnost předstírání a na druhy přetvářky.

Lhaní jako komunikační problém:

Obsah pojmu „lež“ nápadně koresponduje s etymologií slova „problém“.

Kdy problém je: 1)něco, co člověk před sebou drží nebo staví, aby se tím bránil, např.

štít

2)Něco, co se druhému předhazuje aby se toho chopil

První denotát slova „problém“ pro nás tedy vystihuje obrannou funkci lhaní. Člověk si vyhanost před sebe staví jako štít, protože nechce dovolit druhým lidem, aby odhadli, co je a co není pravda. Z pohledu psychoanalytiky se psychika člověka pokouší čelit nezvládnutým dynamickým silám ze vnitř – jako je např. úzkost, strach, toužení, agrese .. Je tedy potřeba zalhat tyto naléhající „vpády z nevědomí“, zastavit je, zadržet je, zaštitit se proti nim.

Druhá denotace slova „problém“ vyjadřuje jeho aktivní rozšiřování, předhazování druhým. Lhaním se jedinec nejenom brání, ale současně má zájem na tom, aby lež rozšířil, aby byla v rozpravě přijata. Aby se jí druzí chopili jako faktu, pravdy, skutečnosti.

Člověk si tedy lhaním vytváří zaštitění a do vztahu s druhým člověkem vkládá část falešné reality.

Čemu říkáme (neříkáme) „lhaní“

Například, kdy jsem sami byli oklamáni a uvěřili jsme sdělení, jež nám někdo namluvil. Nyní šíříme nepravdivé informace a vůbec netušíme, že neříkáme pravdu. Těžko však říci, že jsme lháři.

Psycholog Paul Ekman rozlišuje mezi lhaním a jinými druhy klamání. Stanovil pro dvě kritéria: Kritérium úmyslu s možností volby

Kritérium nenaznačení adresátovi, že je obelháván

Kritérium úmyslu s možností volby: Člověk má v úmyslu lhát. Schválně, a tedy úmyslně volí lhaní. Přitom má na výběr mezi „řící pravdu“ a „lhát“.

Kritérium nenaznačení adresátovi, že je obelháván: Podle tohoto kritéria není lhářem kouzelník, třebaže neříká publiku pravdu. Sama situace kouzelnického představení totiž naznačuje adresátovi, že v této s pravda říkat nebude. Kouzelníkovi se podobají např. herci, hráči pokeru, obchodníci. O herci v divadle neřekneme, že lže, tvrdí-li na jevišti, že umírá.

Většina definic lhaní zdůrazňuje záměr. Otázkou je, zda můžeme mluvit o lhaní tam, kde pouze něco zatajujeme. Ekman je názoru, že někdy utajování lhaní je, jindy není. Zatajování můžeme označit za lhaní všude tam, kde byla uzavřena explicitní dohoda že se bude říkat za všech okolností jenom pravda. Samo nevyslovení něčeho podstatného je potom zákonitě lhaním. Tam, kde taková dohoda nebyla jasně „uzavřena“, samo zatajování ještě není lhaní. Vedle utajování Ekman zmiňuje přání „mít své tajemství“. „Tajemství“ je situace, kdy člověk jednoznačně oznámí své přání něco si nechat pro sebe, kdy své přání „mít tajemství“ partnerovi sdělí.

Ekmanova typologie má své slabiny. Z jeho dvou kritérií se vymyká tzv. patologický lhář. Je to jedinec, který nemá volbu, něco ho ustavičně nutí nemluvit pravdu. Podle jeho vlastní definice, by ho neměl za lháře považovat. Dalším příkladem může být např. prodávání prostřednictvím reklamy, kdy nám není nijak naznačeno, že si máme dávat pozor, naopak. Reklamy bývají „se vši vážností“ oddány svému záměru obelhat nás. Reklamu lze tedy do kontextu lhaní zahrnout.

Je možné poznat, kdo lže a kdo mluví pravdu?

Pro posouzení, zda někdo mluví, nebo naopak nemluví pravdu je důležitý časový a situační kontext. Důležitým aspektem je nutnost si nějakým způsobem ověřit – alespoň v podobných situacích, zda to, co nám někdo řekl, skutečně svědčí o tom, že onen člověk ví, co mluví.

Nevědomé lhaní

Podstatou lhaní je vědomí záměr předat klamně sdělení, nepravdivou informaci. Nejčastěji lžeme pro svůj vlastní prospěch. Vyskytují se ovšem i situace lhaní ku prospěchu adresáta, altruisticky motivované lži.

Za nevědomou složku lhaní mohou např. mechanismy zapomínání, vytěsnění či některé další nevědomé obranné mechanismy ega. Člověk lže proto, že zapomněl informaci,

vytěsnil ji do nevědomí nebo ji jiný obranný mechanismus zneprístupnil ubědomění. Jinými nevědomými komponentami lhaní mohou být ustálené vzorce, zautomatizovaný zvyk lhát nebo ritualizovaná řeč. Příkladem je např. pozdrav „Dobrý den“ kdy ve skutečnosti danému člověku „dobrý den“ nepřejeme.

Polopravdy

Při polopravdivé informování mluvčí neprozradí vše, co by bylo potřeba. Mluvčí hovoří hlavně v neúplných pravdách či tzv. polopravdách. Jedním ze sofistických způsobů polopravdivého lhaní je přehánění a přehnané potvrzení pravdy. Toto vyřčení pravdy nevěrohodným způsobem je vyslovením „ale souběžně i falsifikováním pravdy. Pravda se při záměrném přehánění jeví tak nevěrohodná, že ten, ke komu mluvíme, uvěří, že pravdou bude přeci jen asi opak.

K pojmu polopravda můžeme zahrnout i podobné termíny jako je neúplná pravda, neúplná informace, nepřesnost, nepřesné informování, znevěrohodnění pravdy nadsázkou, úhybná odpověď. Nic neříkající všezahrnující slova, často abstraktní pojmy ponechávají na adresátovi, aby si do nich „dosadil“ jejich význam po svém. Obecná odpověď může nabízet projekční plátno pro spekulace. S polopravdami se dá obratně manévrovat a mást. Dle Watzlawika a kol (1999) je vlastností schizofreniků mluvit tak, aby jedinci zůstala „otevřená vrátka“ a on mohl kdykoliv řečené potvrdit, nebo také odvolat či popřít.

Uvědomované si lhaní

Mezi uvědomované lhaní můžeme zařadit především vědomé bájení, předstírání, utajování spojené s explicitním popíráním, slibování nespílitelného. Lidé vědomě lžou např. proto, že se stydí říci pravdu, resp. o něco si říci přímo proto, že nechtějí okolí přiznat vlastní pohnutky. Prosba oklikou umožní žadateli v případě, že bude odmítnut, zachovat si tvář, ochránit svou sebedůvěru.

Relativita dělení na lhaní vědomé a nevědomé:

Z pohledu teorie obranných mechanismů lež slouží k potlačení nezdrženlivých impulzů přicházejících z nevědomí či předvědomých, automatických oblastí psyché. Udržovat i nadále takové obsahy potlačené a nepřiznanou pudovou motivaci mít nadále za vytěsňenou (a tudíž nepřístupnou vědomí a svědomí) znamená často operovat se lží, se sebebelháváním. Lhát sám sobě, nalhávat si něco, co ve skutečnosti pravda není, můžeme vidět jako automatickou práci naší psyché.

Vědomé lži jdou většinou morálně odsouzeníhodné, ale není tomu tak vždy. Příkladem je případ milosrdné lži, kdy rodiče malému dítěti říkají: „Dárky nosí Ježíšek“. Lež, byť vědomou, není možno odsuzovat a priori, aniž jí porozumíme.

Devadesát devět vysokoškolských studentů psychologie bylo dotázáno, zda sdělení „Dárky nosí Ježíšek“ považuje za lež. Získané odpovědi šli roztřídit:

- Lež ochranná, s dobrým úmyslem, pro dobro věci
- Lež krásná
- Lež lepší (na rozdíl od lží horších či špatných)
- Lež, která motivuje
- Lež, která je lží jen z určitého hlediska
- Lež, která není lží
- Lež, která jednoznačně není lží
- Lež, která jednoznačně je lží

Nepřímé intence

Nad větou „Já tě zabiji“ směřovanou nám, musíme rychle vyhodnotit, zda je myšlena vážně, tj. zda dotyčný mluví pravdu, nebo to „jen tak říká“. K tomuto vyhodnocování dochází automaticky a naše psychika se řídí podle toho, jak zhodnotí řadu signálů: tón hlasu, mimiku, postoj těla, kontext situace, svou předchozí zkušenost s mluvčím apod. Interpretaci nepřímých intencí, při nichž hledáme odpověď na otázku, zda je věta pravdivá nebo nepravdivá, komplikuje fakt, že původce nepřímé intence může „klamat tělem“.

V jistých případech dochází k „vymknutí se“ z předvídaného kontextu. Uskutečněné chování (reakce) se zcela vymkne tomu, co jsem čekali.

Hierarchie lží

- 1) *Lži, při kterých může člověk v případě odhalení hodně ztratit a v případě neodhalení hodně získat.* V pomyslné hierarchii stojí nejvýše lži, jimiž si někdo zachrání život. Odhalení může přivodit katastrofu, může mít velké následky (bankrot, rozvod). Tento druh lží vede lháře k tomu, že je velmi motivován k tomu, aby byl se svým lhaním úspěšný. Jde o lži s vysokou motivací.
- 2) *Lži, ve kterých není úspěch anebo neúspěch lhaní fatálně důležitý.* Patří se lži „ze zdvořilosti“, kdy lhář získá maximálně pověst lichotníka či falešníka.

Zdá se, že rozlišování lží s vysokou motivací přesvědčit a lží s motivací nízkou následně souvisí s úspěšností, s níž jsme schopni rozpoznat, zda nám někdo lže. Silná motivace spíše produkuje silné emoce, a tento typ lží jsme tedy schopni snadněji rozpoznat.

Filosofické problémy s pravdou

Dle Ortely:

„Věc se má tak, že skutečnost, stejně jako krajina, nabízí bezpočet perspektiv a všechny jsou stejně pravdivé a autentické. Jediná nepravá perspektiva je ta, která chce být jediná.“

„Celistvá pravda se získává spojováním toho, co vidí můj bližní, s tím, co vidím já. Každý jedinec je jedno podstatné hledisko. Kdybychom vedle sebe kladli dílčí pohledy všech, utkali bychom úplnou a absolutní pravdu“.

Jazyková teorie

Říká, že pravda vzniká užíváním jazyka. Kde nejsou věty, tam není pravda. Výtvar „pravda“ a výtvar „lež“ mohou vzniknout teprve mluvením.

Způsobování pravdivosti

Způsobit pravdivost je nejspíš možné i pouhým opakováním určitého faktu. Můžeme „způsobit pravdivost“ oklikou tím, že přesvědčíme jiné lidi a jejich důvěra v pravdu našich slov pak působí i na toho, kdo se zdráhal uvěřit.

Kdy se nevyplácí lhát

Z analýzy zisků a ztrát plane několik obecných závěrů: Lhát se nevyplácí, jestliže mohu lží ztratit příliš mnoho. (Z hlediska psychologického – co je však „příliš mnoho“? Obecně vzato se nevyplácí lhát, když to pro nás není výhodné.

Přetvářka

Ve tváři dojde k přetvoření emocí, tak jak aktér chce nebo si myslí, že je to slušné, zdvořilé a vyžadované. Mnohdy „přetváříme“ svou tvář podle toho, co se od nás v dané situaci očekává. Nasadíme-li si přetvářku, nabídneme druhým lidem jen fragment vlastní osobnosti – tu část, kterou druhým nabídnout chceme – a mnohé další skryjeme. Má-li jedinec masku nasazenou častěji, než kolik času v bdělém životě stráví bez ní, pak má jistě sklon vytvářet si sebepojetí i z vyhodnocování toho, jak s těmito maskami umí úspěšně zacházet. Role, prezentovaná fasáda, falešné self se často stane samozřejmostí a normalitou – *do krve vlitou normou*. Fasáda nepůsobí jen navenek, ale působí také i dovnitř osobnosti.

Nepravdivá data v naší mysli – kognitivní pohled

Na vyhodnocování informací se kromě vnímání podílejí tři procesy lidské psychiky: kognitivní, emociální a volní (akční). Každý máme svou filtrační proceduru, která je předem nastavena. Má podobu zafixovaných stereotypů a vzorců, které samy předurčují vyhodnocení a selekci.

Poznatek je základní jednotkou našeho subjektivního poznávání. Znalost je soustavou poznatků, propojených určitou mentální aktivitou. Znalost je dynamická a průběžně se doplňující. Informace je stavebním kamenem a znalost pak představuje zacházení s těmito kameny, je to proces jejich používání.

Paměť má schopnost skladovat informace a znovu je zpřítomňovat. Paměť obnovuje – něco doplňuje, dodává a dotváří. Paměť také opravuje a nahrazuje. Můžeme průběh situace v minulosti opravit své současné paměti natolik, že si nadále ponese ve vzpomínkách náhradu této situace. Paměť též doluje vzpomínky. Vzpomínání je v tomto smyslu viděno jako rekonstruování. Rekonstruování vlastně konstruujeme novou realitu. Kdysi rozhodně věrohodnější a spolehlivější záznam se postupem času stává krajně nespolehlivým.

Osobní relevance a emoční doprovod posilují pravdivost uložených informací v paměti a pravdivost naší znalosti. Řídící emoční centrum dlouhodobě skladovaných informací otupuje a mírní ty emoční záznamy, s jejichž původní intenzitou bychom mohli žít je za cenu emočního diskomfortu.

Popper: „žádné čisté, univerzálně pravdivé a platné znalosti neexistují, vždy jsou v nich „cizorodé příměsi“, neboť jakékoli pozorování zahrnuje interpretaci pozorovaného ve světle našeho teoretického vědění.“